

OSTIA INSCRIPTION ON VISIT OF PHARSMANES THE VALIANT IN ROME
ოსტიის წარწერა ფარსმან ქველის რომში ვიზიტის შესახებ

NATIA PHIPHIA

PhD, Assistant Professor of Tbilisi State University,
Chavchavadze av. 1, Tbilisi, Georgia
+995599105454; natia.phiphia@tsu.ge
<https://orcid.org/0000-0002-8364-3962>

EKATERINE KOBAKHIDZE

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of Tbilisi State University,
Tbilisi, Il. Chavchavadze av.1, Georgia
+995577413706; ekaterine.kobakhidze@tsu.ge,
<https://orcid.org/0000-0003-2713-4554>

Abstract¹

This inscription found in Ostia in 1958, which belongs to the series of "Fasti Ostienses" is an important monument for the history of Georgia, because it contains information about the visit of the Georgian king, Pharasmanes II, called the Valliant to Rome. It is true that the inscription itself and the issue of the Iberian king's visit to Rome at the invitation of Emperor Antoninus Pius attracted the attention of many Georgian and foreign researchers, but some issues still are unexplored and undetermined. One of the most important problems which is still uncertain today remains the approximate date of the visit of the King of Iberia and his retinue to Rome. The situation is complicated by the fact that the latest results of the reconstruction of the inscription have not been included in the Georgian scientific circulation. The article shows the modern state of restoration and interpretation of the inscription, analyzes the report kept with Dio Cassius regarding Pharasmanes's visit to Rome, and based on the comparative analysis of epigraphic and literary sources, presents our arguments regarding the exact dating of the inscription.

Keywords: Ostia inscription; Pharasmanes II; Pharasmanes in Rome; Antoninus Pius; Dio Cassius.

ნათია ფიფია

ისტორიის დოქტორი, ასისტენტ-პროფესორი
ივ.ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;
თბილისი, ილ.ჭავჭავაძის გამზ. 1, საქართველო
+995599105454; natia.phiphia@tsu.ge,
<https://orcid.org/0000-0002-8364-3962>

¹ The research was carried out within the framework of the grant "Ancient Greek and Roman Epigraphy as a Source to Study Georgian History" (№FR-18-2018) funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation.

ეკატერინე კობახიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი
 ივ.ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
 თბილისი, ილ.ჭავჭავაძის გამზ.1, საქართველო
 +995577413706; ekaterine.kobakhidze@tsu.ge
<https://orcid.org/0000-0003-2713-4554>

აბსტრაქტი²

1958 წელს ოსტიაში აღმოჩენილი ეს წარწერა, რომელიც ე.წ. „ოსტიური ფასტების“ (Fasti Ostienses) ჩანაწერების რიგს განეკუთვნება, საქართველოს ისტორიისთვის მნიშვნელოვან ძეგლს წარმოადგენს, რადგან მასში იბერიის მეფის, ფარსმან II ქველის რომში ვიზიტის შესახებ ინფორმაციაა დაცული. მართალია, თავად წარწერამ და იმპერატორ ანტონინუს პიუსის მოწვევით ფარსმან მეფის რომში სტუმრობის საკითხმა არაერთი ქართველი და უცხოელი მკვლევარის ყურადღება მიიპყრო, მაგრამ ზოგიერთი საკითხი ჯერჯერობით მაინც ბოლომდე შეუსწავლელი და დაუდგენელია. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვან პრობლემად რჩება იბერიის მეფის და მისი ამაღლის რომში ვიზიტის სავარაუდო თარიღი, რაც დღესდღეობით კვლავ დაუზუსტებელია. სიტუაციას ართულებს ის მოცემულობაც, რომ ქართულ სამეცნიერო მიმოქცევაში აქამდე არ იყო შემოსული წარწერის რეკონსტრუქციის უკანასკნელი შედეგებიც. სტატიაში წარმოდგენელია წარწერის აღდგენისა და ინტერპრეტაციის თანამედროვე მდგომარეობა, გაანალიზებულია დიონ კასიუსთან დაცული ცნობა ფარსმანის რომში ვიზიტთან დაკავშირებით და ეპიგრაფიკულ და ლიტერატურულ წყაროთა შეჯერებისა და შედარებითი ანალიზის საფუძველზე მოცემულია ჩვენი არგუმენტები წარწერის ზუსტ დათარიღებასთან დაკავშირებით.

საკვანძო სიტყვები: ოსტიის წარწერა; ფარსმან ქველი; ფარსმან II რომში; ანტონინუს პიუსი; დიონ კასიუსი;

შესავალი: 1958 წელს გერმანელმა მეცნიერმა ჰ. ნესელჰაუფმა გამოაქვეყნა იტალიაში, ოსტიაში, მდ. ტიბრის შესართავში ახლად აღმოჩენილი წარწერა, რომელიც მიეკუთვნება ახ. წ. II საუკუნის დასაწყისს (Nesselhauf 1958). აღმოჩენის გარემოებების შესახებ უფრო კონკრეტული დეტალები უცნობია, რადგან მომპოვებელი კოლექციონერი აღმოჩენიდან მალევე გარდაიცვალა (გამყრელიძე 2008:122). საქართველოში პირველად ეს წარწერა ალ. გამყრელიძემ გამოაქვეყნა. წარწერის ტექსტი მან შემდეგნაირად აღადგინა და თარგმნა (გამყრელიძე 2008:122):

² კვლევა შესრულებულა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული გრანტის „ანტიკური ხანის ბერძნულ-რომაული ეპიგრაფიკა როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო“ (N FR-18-2018) ფარგლებში.

[.....]SIAN[US (ან ...STAN[US]).....
 [...L.ANNIUS?]FABIANUS, ...
 [(თარიღი)]PHARASMAN [ES REX IBERORUM... CUM FILIO]
 [(სახელი)] E ET UXORE PHR.....
 .....REDDIDIT.V K. APR.....
 .....I NON.MAI.DIEM,[QUA].....
 .....VIT GLADIA[TO(RUM)]......
 .....MXI.....
 .....S.....

[.....]სიან[უს (ან ...სტან[უს]).....
 [...ლუციუს ანიუს?]ფაბიანუს, ...
 [(თარიღი)] ფარსმანი [მეფე იბერთა... შვილით]
 [(სახელი)] ით და მეუღლით ფრ.....
 .....მისცა (დაუბრუნა) აპრილის კალენდებამდე 5
 .....დღით ადრე მაისის ნონებამდე ერთი.....
 .....დღით ადრე გლადია[ტორთა].....
 .....1011.....
 .....ს.....

თანამედროვე კვლევების საფუძველზე, ტექსტის სრული, აღდგენილი ვერსია შემდეგნაირად გამოიყურება:

Css [T. H]oeni[us Severus]
 [M. Peducaeus Priscinus]
 Suf. Kal. Mart. [...]
 Suf. Kal. Mai. [...]
 Suf. Kal. Jul. [...]
 Suf. Kal. Nov.? [...]sian[us? ...]
 [L. Annius] **Fabianus**
 Ilviri [...]
 [...]

[...] **Pharasman**[es rex Iberorum ... cum filio]
 [...]e et uxore **Phr**[... cui Imp. Antoninus Aug. regnum]
 [amplius] **reddidit v. K. Apr.** [...]
 [...]i. **Non. Mai. diem** [qua ...]
 [...]vit **gladiat**[orum ...]
 [...]MXI
 [v]ocitatae sunt [...]
 [...]ea³ exornata [...]
 [...]t dedicavit X[... K. Nov. ara et statuae Imp.]
 [Antonio Aug. et d]ivae Faustinae [ob insignem eorum]

³ ჩვენი აზრით, აქ შეიძლება აღდგეს სიტყვა Dea (“ქალღმერთი“).

[concor]⁴

[diam in foro de]dicatae (CIL XIV, 244)

ტექსტი ასე შეიძლება აღდგეს და ითარგმნოს⁵:

[კონსულები: ტიტუს ჰენიუს სევერუსი

მარკუს პრედუკეუს პრისკინუსი]

[სუფექტუს კონსულები მარტის კალენდებიდან...]

[სუფექტუს კონსულები მაისის კალენდებიდან...]

[სუფექტუს კონსულები ივლისის კალენდებიდან...]

[სუფექტუს კონსულები ნოემბრის (?) კალენდებიდან]...სიან...

[ლუციუს ანიუს] ფაბიანუსი

[დეცემვირები: ...

...]

[...] ფარსმან[ესი, იბერიელთა მეფე... შვილთან ერთად]

და ცოლით ფრ [...რომელსაც იმპერატორ ანტონინუს ავგუსტუსმა ძალაუფლება]

[უფრო ფართო] დაუბრუნა/უბოძა, აპრილის კალენდებზე [როდესაც? ე.კ.-quando]

[...] გლადიატორთა

[...] 1011

[]მოხმობილი იყვნენ [...]

[...] (ქალღმერთი) მორთული [...]

[...] მიუძღვნა X [... ნოემბრის კალენდებზე საკურთხეველი და ქანდაკებები იმპერატორ]

[ანტონინუს ავგუსტუსს და]ქალღმერთ ფაუსტინას [ნიშნად მათი]

[თანხმობის/ ქალღმერთ კონკორდიას]

[ფორუმზე მი]ძღვნილნი

კვლევის მეთოდები: ეპიგრაფიკული და ნარატიული წყაროების შედარებითი ანალიზის დროს ძირითადად ვემყარებით **ჰევრისტიკულ მეთოდს**, რომლის მეშვეობითაც ხდება წყაროებში დაცული მონაცემების კლასიფიკაცია და ვერიფიკაცია. დამატებით, საბოლოო დასკვნებისთვის ვიყენებთ წყაროთა **სინთეზის და რეკონსტრუქციის მეთოდებს**.

დისკუსია და შედეგები: ვინაიდან წარწერის აღმოჩენის დროისთვის Fasti Ostienses-ის არაერთი ჩანაწერი დაუთარილებელი იყო და ზოგ შემთხვევაში, მაგალითად, 141-144 წლების ჩანაწერები არ იყო შემორჩენილი, წარწერის შექმნის ზუსტი დროის დასადგენად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა აქ ნახსენები საკუთარი სახელები.

აღდგენილი ვერსიის მეექვსე სტრიქონში მითითებული პირის (sian) იდენტიფიკაციის საკითხი სახელის ფრაგმენტულად შემორჩენის და წაკითხვის სხვადასხვა შესაძლებლობის გამო, საკმაოდ გართულებულია. რაც შეეხება მეორე სტრიქონს, აქ ნამდვილად იკითხება **Fabianus - ფაბიანუსი**, რომელსაც წარწერის შესრულების დროისთვის ერთ-ერთ მოქმედ კონსულად მიჩნევენ და აიგივებენ **ლუციუს ანიუს ფაბიანუსთან**, რომელიც 135-167 წლამდე დაკიის გამგებლად ჩანს. 50-იან წლებში ლუციუს ანიუს ფაბიანუსის კონსულობის შესახებ

⁴ ჩვენი აზრით, აქ შეიძლება აღვადგინოთ სიტყვა concordia (“თანხმობა”) ან მეტი ალბათობით - Concordia („თანხმობის ქალღმერთი კონკორდია“).

⁵ ტექსტი თარგმნილია ჩვენი წაკითხვების გათვალისწინებითაც.

ჯერ მხოლოდ ვარაუდი არსებობდა და ნესელჰაუფმაც ეს საკითხი ღიად დატოვა, 80-იან წლებში ნ. ლომოურიც ჯერ კიდევ არასაკმარისად მიიჩნევდა ინფორმაციას მისი კონსულოზის შესახებ (Ломоури 1981:198). 2013 წელს ვ. ეკმა გამოაქვეყნა სტატია, ანტონიუს პიუსის ეპოქაში კონსულების სიის შესახებ, რომელიც ფასტების მიხედვით დაადგინა და დააზუსტა ლუციუს ანიუს ფაბიანუსის კონსულოზის რეალურობა. კონკრეტულად მან მიუთითა, რომ ლუციუს ანიუს ფაბიანუსი კონსული იყო 141 წლის ნოემბერ-დეკემბერში (Eck 2013: 73). ამავდროულად ვ. ეკი უთითებს ისეთ ქრონოლოგიურ მონაკვეთებსაც, როდესაც კონსულის ვინაობა უცნობია. კერძოდ, ასეთია, 138 წლის ივლისი-სექტემბერი, 139 წლის მაისი-ივნისი, 140 წლის ივლისი-სექტემბერი, 141 წლის მარტი-აპრილი, 143 წლის აპრილი-მაისი და ოქტომბერი-დეკემბერი, 149 წლის აპრილი-მაისი და ოქტომბერი-დეკემბერი, 156 წლის მაისი-სექტემბერი, 161 წლის აპრილი-ივლისი (Eck 2013: 72-80).

საბოლოოდ მან დაასკვნა, რომ ლუციუს ანიუს ფაბიანუსი ნამდვილად იყო კონსულ სუფექტუსი 141 წლის ნოემბერ-დეკემბერში (Eck 2013: 73). საყურადღებოა, რომ ოსტიის ამ წარწერის დათარიღების კვლევისას მეცნიერებს 142 წელიც დასაშვებად მიაჩნიათ (Cancik, Schneider 2004: 922).

რაც შეეხება მეორე სტრიქონს, აქ აშკარად მოხსენიებულია მეფე ფარსმანი და გამომდინარე იქიდან, რომ ამ ეპოქაში მხოლოდ ფარსმან ქველია ცნობილი, წარწერის ფარსმანის იდენტიფიკაცია მეფე ფარსმან ქველთან ეჭვს არ იწვევს, მით უფრო, რომ ფარსმანის რომში ვიზიტის საკითხი ნარატიული წყაროებიდანაც ცნობილია, კონკრეტულად ამის შესახებ მოგვითხრობს დიონ კასიუსი, რომლის თხზულების ამ პასაჟს ჩვენ ქვემოთ დავუბრუნდებით (Cassius Dio 1914: LXX, 2.) (ლომოური 1966: 82).

მიჩნეულია, რომ სტრიქონის გაგრძელებაში ფარსმანის შვილის სახელი უნდა იყოს მოხსენიებული. მეცნიერებს მეფისწულის სახელის დაკავშირება ფარსმანის შემდგომ გამეფებულ და არმაზის ბილინგვაში მოხსენიებულ ქსეფარნუგთან არც უცდიათ, რადგან ქსეფარნუგი, რომელიც, არმაზის ბილინგვის მიხედვით, ფარსმანის შემდეგ მეფობს, მისი ლეგიტიმური მემკვიდრე და შვილი, როგორც ჩანს, არ ყოფილა, რაკი არმაზის ბილინგვაში ქსეფარნუგი ერთადერთია, ვისი ნათესაური კავშირიც წინა თაობის მისი ოჯახის წევრთან არ იხსენიება; ამის საფუძველზე გ. მელიქიშვილი ქსეფარნუგს სავსებით სამართლიანად უზურპატორად მიიჩნევს (მელიქიშვილი 1970: 366).

წყაროებიდან, კერძოდ „ქართლის ცხოვრებიდან“, ცნობილია ფარსმანის ერთადერთი შვილი — ესაა დედოფალ ლადანასთან გაჩენილი შვილი — ადამი, რომელიც მამის გარდაცვალებასთან დაკავშირებული გარკვეული პერიპეტიების შემდეგ სამი წლის განმავლობაში მეფობდა და მალევე გარდაიცვალა. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მას მცირეწლოვანი მემკვიდრე მაინც დარჩა, რომლის რეგენტი იყო ბეზამისი, ლადანა. ფარსმან ქველის გარდაცვალების თარიღად ჩვენ 161-163 წლებს შორის შუალედს ვვარაუდობთ, რადგან ლუციუს ვერუსის პართული ექსპედიციის დროისთვის ან მისი დაწყების შემდეგ მალევე ის ცოცხალი აღარ ჩანს (Phiphia 2019: 489). შესაბამისად, თუ ოსტიის წარწერაში სავარაუდოდ ნახსენები ფარსმანის ვაჟი იგივე შვილია (თუმცა ალ. გამყრელიძეს საეჭვოდ მიაჩნია, რომ ფარსმანს მემკვიდრე შვილი თან წაეყვანა (გამყრელიძე 2008: 128), რომელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ ჩანს, იგი რომში ყოფნისას უკვე ზრდასრული ან ზრდასრულობას მიახლოებული ყმაწვილია, რადგან, როგორც ამას დიონ კასიუსი აღნიშნავს, იგი მამამისთან და იბერიის სხვა დიდებულებთან ერთად შეიარაღებულ ასპარეზობაში მონაწილეობს (Cassius Dio 1914: LXX, 2.).

მეოთხე სტრიქონში, როგორც ჩანს, ფარსმანის მეუღლის სახელია მოხსენიებული. აქ გარკვევით ჩანს დასაწყისი „PHR“, რომელსაც ელნიცკი საერთოდ ფარსმანის სახელის დასაწყისად მიიჩნევდა (**Эльницкий 1964: 142**), თუმცა, როგორც ნ. ლომოურმა სავესებით სამართლიანად აღნიშნა, ერთი და იმავე წარწერაში, ორი სტრიქონის დაშორებით, არ შეიძლება ერთი და იმავე პირის სახელი ასეთი დონის ოფიციალურ დოკუმენტში ერთგან მითითებული იყოს სწორად, ხოლო მეორეგან — არასწორად (**Ломоури 1981:200**). შესაბამისად, მეცნიერები უფრო იქითკენ იხრებიან, რომ აქ ფარსმანის მეუღლის სახელია და ის ირანული წარმოშობისა უნდა იყო (**Ломоури 1981:200-201**); თუმცა, ფარსმანის მეუღლის სახელის უფრო ზუსტი იდენტიფიკაცია ამ ფრაგმენტის მიხედვით გამწელებულია. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, როგორც აღინიშნა, ფარსმანის მეუღლეს ღადანა ერქვა და მისი დაკავშირება წარწერაში მოხსენიებული სახელის PHR დასაწყისთან რთულია. გამომდინარე იმ მოცემულობიდან, რომ ფარსმანის მეუღლის სახელი მხოლოდ ლეონტი მროველთან არის დადასტურებული, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ფარსმანის მეუღლეს სულაც არ ერქვა ის სახელი, რომელიც XI საუკუნის ავტორთანაა მითითებული, ამასთან, შესაძლებელია, სხვადასხვა ცოლზეც იყოს საუბარი.

მომდევნო სტრიქონების აღდგენილ ტექსტში საუბარია ანტონინუს პიუსის მიერ ფარსმანისთვის ბოძებულ „უფრო დიდ ძალაუფლებაზე“, რაც ეხმიანება დიონ კასიუსთან დაცული პასაჟის ფრაზას: *τε άρχην ἐπισηΰσε* — „ანტონინუსმა განავრცო მისი სამფლობელო“ (**Cassius Dio 1914: LXX, 2.**), რის შემდეგაც მოთხრობილია აპრილის კალენდებზე ჩატარებულ გლადიატორთა ორთაბრძოლაზე, სადაც დიდი ალბათობით, MXI - 1011 გლადიატორი ან მხეცი მონაწილეობდა. შემდეგ აღწერილია, როგორც ჩანს, რელიგიური რიტუალი, რომელიც მიმდინარეობდა ქალღმერთის ქანდაკების მორთვით და მსხვერპლშეწირვით. აქვე ნახსენებია ნოემბრის კალენდებზე აღმართული სამსახვერპლო და ქანდაკებები, რომლებიც ქალღმერთ ფაუსტინას და ანტონინუს პიუსს ეძღვნებოდა. ამ ქანდაკებებსაც ასევე შესწირეს მსხვერპლი, რაც იყო იმპერატორისა და ფარსმანის თანხმობის ნიშანი.

დაწვრილებით გავაანალიზოთ ტექსტში წარმოდგენილი ინფორმაცია. ჩვენი აზრით, ცხოველთა თუ გლადიატორთა დიდი რაოდენობა (რაც მრავალდღიან დღესასწაულზე მიაწინებეს), ქალღმერთის ქანდაკებისთვის პატივის მიცემა და რაც მთავარია — აპრილის კალენდების ხსენება იმაზე მიუთითებს, რომ რომ აქ აღწერილია აპრილის მეგალენსია (*Megalensia/ Megalenses Ludi*), რომელიც რომში 4-10 აპრილის განმავლობაში ტარდებოდა და ეძღვნებოდა დიდ დედას (*Magna Mater*), რომელიც იყო რომში პუნიკური ომების შემდეგ დამკვიდრებული ქალღმერთ კიბელეს რომაული შესატყვისი (**Smith,Wayte, Marindin 1890**).

ამ დღესასწაულის დროს საზეიმო პროცესია, ნადიმები, თამაშობები (მათ შორის- მსხვერპლშეწირვები) იმართებოდა. კიბელეს ქანდაკება საზეიმოდ ირთვებოდა და მას საგანგებო ძღვენს მიაართმევდნენ ხოლმე (**Wiedemann 1995: 11-12**).

წარწერის მომდევნო მონაკვეთში ნახსენებია ქალღმერთი ფაუსტინა, რომლის საკურთხეველი და ქანდაკება ნოემბრის კალენდებზე იყო აღმართული. ქალღმერთი ფაუსტინა, რომელსაც ამ დღესასწაულზე პატივი მიაგეს, არის ანტონინუს პიუსის განდმრთობილი მეუღლე, რომელიც, მეცნიერთა ვარაუდით, 140 წლის ოქტომბერში ან ნოემბერში გარდაიცვალა (**Birley 2000: 243**). საყურადღებოა, რომ იმპერატორს იმდენად უყვარდა მეუღლე, რომ იგი აღარასოდეს დაქორწინებულა და დიდხანს იყო ღრმად დამწუხრებული (**Bury 1893:528**). ცნობილია, რომ ანტონინუს პიუსმა მეუღლის გარდაცვალებისთანავე თხოვნით მიმართა სენატს მეუღლის ქალღმერთად შერაცხვის შესახებ და მის საპატივსაცემოდ ფაუსტინას აპოთეოზის ამსახველი სვეტი და მოგვიანებით —

ტადარიც ააგებინა რომის ფორუმზე, ასევე სენატმა ფაუსტინას ოქროს და ვერცხლის ქანდაკებების რომში დადგმის ბრძანებაც გამოსცა (**Historia Augusta 1921: Pius, 6.7**). შესაბამისად, წარწერის შესრულების მომენტისთვის ფაუსტინა უკვე გარდაცვლილია, განღმრთობილია და მის საპატივსაცემოდ სამსხვერპლო და ქანდაკებაცაა აღმართული. წარწერაში აღნიშნულია, რომ სამსხვერპლო ქანდაკება ნოემბრის კალენდებზეა აღმართული და წელი დაზუსტებული არ არის, რადგან, ჩვენი ვარაუდით, წარწერის შესრულების მომენტში ფაუსტინა დიდი ხნის გარდაცვლილი არ იყო. აქვე შევნიშნავდით, რომ სიტყვა *concordia* „თანხმობა“, რომელიც ბოლო სტრიქონში შეიძლება იყოს აღდგენილი, გარკვეულწილად უკავშირდება განღმრთობილ ფაუსტინას, რადგან მისი გამოსახულება, ქალღმერთ კონკორდიას სახით, აღმოჩენილი იქნა რომში და ამჟამად კაპოტოლიუმის მუზეუმშია დაცული (**Beckmann 2012: 85-86**). ვფიქრობთ, მისი თაყვანისცემა ქალღმერთ კიბელეს დღესასწაულზე სრულიად დასაშვებია იმის გათვალისწინებით, რომ კიბელეს რომაული ეპითეტი არის *Magna Mater* - „დიდი დედა“. ცნობილია, რომ ფაუსტინა ითვლებოდა სანიმუშო დედად, მან ოთხი შვილი გაუჩინა იმპერატორს.

საბოლოო დასკვნებამდე კიდევ ერთხელ განვიხილოთ დიონ კასიუსთან დაცული ცნობა ფარსმანის რომში ვიზიტის შესახებ.

„ὅτι Φαρασμάνη τῆ Ἰβηρῖ ἐξ τῆν Ῥώμην μετὰ τῆς γυναικὸς ἐλθόντι τῆν τε ἀρχὴν ἐπὶ ἤξει καὶ ἔσθαι ἐν τῆ Καπιτωλῖδ ἐφῆκεν, ἀνδριάντα τε ἐπὶ ἵππου ἐν τῆ Ἐνυείδ ἔσθησε, καὶ γυμνασίαν αὐτοῦν τε καὶ τοῦν σῖξος τῶν τε ἄλλων πρώτων Ἰβήρων ἐν ὄπλοις εἶδεν“ (**Cassius Dio 1914: LXX, 2.1**).

ქართულად ეს მონაკვეთი ასე შეიძლება ითარგმნოს:

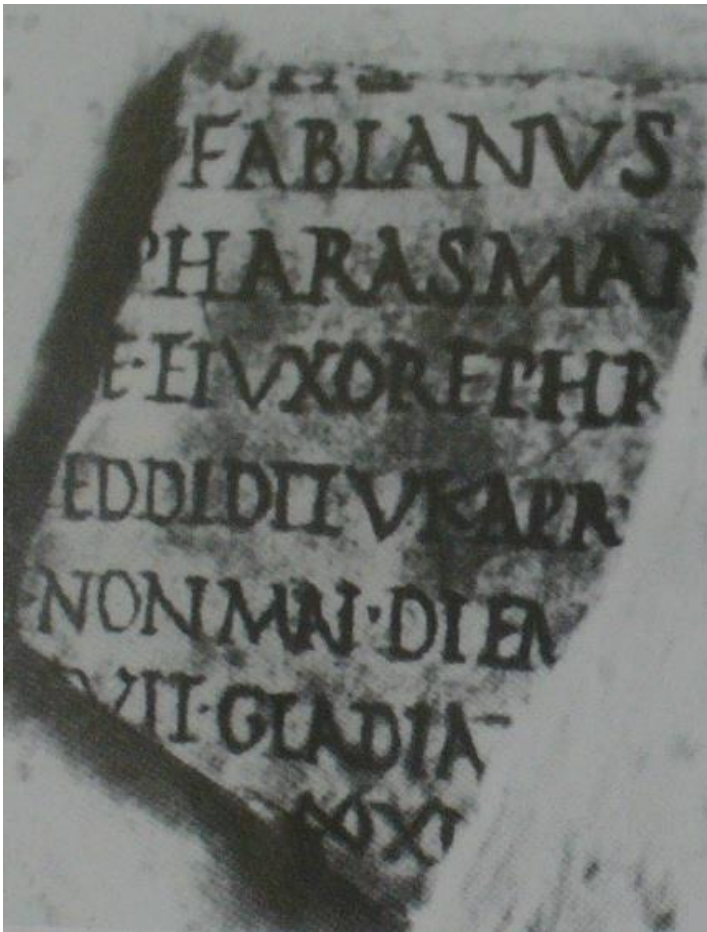
„როდესაც იბერიელი ფარსმანესი მოვიდა რომში მეუღლესთან ერთად, ანტონიუსმა განაგრძო მისი სამფლობელო, ნება დართო მას რომ მსხვერპლი შეეწირა კაპიტოლიუმში, აღმართა ცხენოსანი ქანდაკება მელინას (*Ἐνυείδ*) ტადარში და ესწრებოდა შეიარაღებულ შეჯიბრებას, (*γυμνασίαν ὄπλοις*) რომელშიც ეს წინამძღოლი, მისი ვაჟი და სხვა წარჩინებული იბერიელები იღებდნენ მონაწილეობას“.

ამრიგად, დიდი ალბათობით, ფარსმანი ამალითურთ რომს 141 წელს მეგალენსიას დღესასწაულის დროს ეწვია. რაც შეეხება კაპიტოლიუმზე მსხვერპლის შეწირვას, ეს კონკრეტულ დღესასწაულს არ უკავშირდებოდა, რადგან ცნობილია, რომ კაპიტოლიუმზე მსხვერპლშეწირვა იყო ე.წ ოქროს სტანდარტი რომთან ალიანსის დასადასტურებლად (**Masri 2016:325-347**).

ახლა რაც შეეხება ფარსმანის ვიზიტის საკითხს და კონტექსტს. მეფე ფარსმან ქველს გართულებული ურთიერთობა ჰქონდა იმპერატორ ჰადრიანუსთან და რადგან ეს საკითხი საყოველთაოდ ცნობილია, ამის განხილვას ახლა არ შევუდგებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ თავიდან არსებობდა ვარაუდი, რომ ფარსმანის ვიზიტი ჰადრიანუსის დროს შედგა, თუმცა, შემდგომმა კვლევებმა დაადასტურა, რომ ეს დაუსაბუთებელი მოსაზრება იყო. ეს შეცდომა ქართულ ისტორიოგრაფიაში დაამკვიდრა ვ.ვ. ლატიშევის მიერ დიონ კასიუსის თხზულების შევსების მცდელობამ, მ. ინაძემ (**ინაძე 1955: 313-328**) და შემდეგში, ნ. ლომოურმაც მიუთითა, რომ ამ აზრს საფუძველი არ ჰქონდა (**Ломоური, 1981: 197**).

კარგადაა ცნობილი, რომ ფარსმანის ურთიერთობა რომთან გამოსწორდა სწორედ ანტონინუს პიუსის დროს, როგორც ჩანს, მისი მმართველობის საკმაოდ ადრეულ ეტაპზე, რის ნიშნადაც ანტონინუსმა ის რომში მიიწვია. ფარსმანი რომში ოჯახით და ამალით ჩავიდა და სწორედ ეს ვითარება აისახა კიდევ ამ წარწერაში. ცნობილია, რომ ფასტები ასახავდა ერთი წლის განმავლობაში მომხდარ მოვლენებს, შესაბამისად, არსებობს ფასტების 142 წლის ჩანაწერები, სადაც უკვე სხვა კონსულების სახელები ფიგურირებს.

„ოსტიური ფასტების“ წარწერის მიხედვით, ერთის მხრივ დასტურდება დიონ კასიუსის მიერ მოყვანილი ცნობის სისწორე ფარსმანის რომში ჩასვლის შესახებ და ივსება ახალი დეტალებით, მეორეს მხრივ — დგინდება ფარსმანის რომში ვიზიტის ზუსტი თარიღი - 141 წლის აპრილ-მაისი. ასევე, ჩვენი აზრით, საყურადღებოა, რომ ვიზიტის ამ თარიღით შეიძლება ვიმსჯელოთ რომის საგარეო პოლიტიკისთვის ამ ფაქტის მნიშვნელობაზე — მიუხედავად ახლადგარდაცვლილი მეუღლის გამო ღრმა მწუხარებისა, იმპერატორმა აღარ გადადო ფარსმანის რომში მოწვევა და გულუხვად უმასპინძლა იბერიელთა მეფეს და მის ამაღას; რაც, როგორც წლის ყველაზე ღირშესანიშნავი მოვლენა, აისახა ოსტიის წარწერაში.

სურათი 1. ოსტიის წარწერა ფარსმან ქველის მოხსენიებით.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

- გამყრელიძე, ალ. (2008) ლათინური წარწერა ფარსმან მეფის შესახებ ოსტიიდან. *ჟურნალი ცისკარი*. 1959. მეორე გამოცემა: *იბერია-კოლხეთი*. №4. 2008. თბილისი: გვ 122-128
 ონლაინ ხელმისაწვდომია:
https://library.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/12/Iberia_Kolxeti_2008_N4.pdf
- ინაძე, მ. (1955) იბერიისა და რომის ურთიერთობა II საუკუნის პირველ ნახევარში. *ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. ტ.1. თბილისი, გვ. 313-328
- ლომოური, ნ. (1966) დიონ კასიუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- მელიქიშვილი, გ. საქართველო ახ. წ. I-III საუკუნეებში. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*. ტ. I. თბილისი, გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო“.
- CIL XIV, 244. Epigraphic-Datebank Claus/Slaby, Manfred Claus, Anne Kolb, Wolfgang A.Slaby, Barbara Woitas. EDCS-20200012. ონლაინ ხელმისაწვდომია:
https://db.edcs.eu/epigr/epi_url.php?s_sprache=en&p_publication=CIL+14%2C+00244&r_sortierung=Belegstelle
- Beckmann, M. (2012) *Diva Faustina: coinage and cult in Rome and the provinces*. New York: American Numismatic Society.
- Birley, Anth. (2000), *Marcus Aurelius*. London and New York: Routledge.
- Bury, J.B. (1893) *A History of Roman Empire from its Foundation to the death of Marcus Aurelius*, New York: Harper.
- Cancik, H. Schneider, H. (ed.) (2004) *Pharasmanes II. Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World*. vol. 5. Leiden-Boston: Brill.
- Cassius Dio (1914), *Historia Romana*. London; New York: Harvard University Press.
- Eck, W. (2013) *Die Fasti consulares der Regierungszeit des Antoninus Pius. Eine Bestandsaufnahme seit Géza Alföldys Konsulat und Senatorenstand. Studia Epigraphica in memoriam Géza Alföldy. Abhandlungen zur alten geschichte*. Band 61. Bonn: Rd. Rudolf Habelt GMBH.
- L. Masri (2016) *Rome, Diplomacy, and the Rituals of Empire. Historia 65*, 2016/3.
- Nesselhauf, N. (1958) *Ein neues Fragment der Fasten von Ostia. Athenaeum*. Vol. 36. Pavia.
- Phiphia, N. (2019) *King Pacorus/Bakur of Lazi. Proceedings in Archaeology and History of Ancient and Medieval Black Sea Region*. №11. pp. 484-490
- Smith, W. Wayte, W. Marindin, G.E. (ed) (1890) *Megales'ia, Megalensia, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray. ონლაინ ხელმისაწვდომია:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:id=megalesia-cn>
- Wiedemann, Th. (1995) *Emperors and Gladiators*. London: Routledge.
- Historia Augusta*, (1921), Vol 1, Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Ломоури, Н. (1981), *Грузино-Римские взаимоотношения*. ч. 1. Политические отношения. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Эльницкий, Л. Е. (1964) *О малоизученных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья. Вестник древней истории (ВДИ)*. №2. Москва: "Наука". Стр. 134-148

REFERENCES

- gamqrelidze, al. (2008) latinuri ts'arts'era parsman mepis shesakheb ost'iidan. zhurnali tsisk'ari. 1959. meore gamotsema: iberia-k'olkheti. №4. 2008. tbilisi. gv. 122-128. [A Latin inscription about King Pharsman from Ostia. "Ciskari" magazine. 1959. Second edition: Iberia-Kolkheti. No. 4. 2008. Tbilisi. pp 122-128]. Available at: https://library.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/12/Iberia_Kolxeti_2008_N4.pdf

- inadze, m. (1955) iberiisa da romis urtiertoba II sauk'unis p'irvel nakhevarshi. ist'oriis inst'it'ut'is shromebi. t'.1. tbilisi, gv. 313-328 [Relations between Iberia and Rome in the first half of the II century. Proceedings of the Institute of History. Volume 1. Tbilisi, pp. 313-328].
- lomouri, n. (1966) dion k'asiusis tsnobebi sakartvelos shesakheb. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“. [Information about Georgia by Dion Cassius. Tbilisi: Publishing House "Science".]
- melikishvili, g. sakartvelo akh. ts'. I-III sauk'uneebshi. sakartvelos ist'oriis nark'vevebi. t'. I. tbilisi, gamomtsemloba sabch'ota sakartvelo“. [Georgia in AD the I-III centuries. Essays on the history of Georgia. vol. I. Tbilisi, publishing house “Soviet Georgia”]
- CIL XIV, 244. Epigraphic-Datebank Claus/Slaby, Manfred Claus, Anne Kolb, Wolfgang A. Slaby, Barbara Woitas. EDCS-20200012. Available at: https://db.edcs.eu/epigr/epi_url.php?s_sprache=en&p_publication=CIL+14%2C+00244&r_sortierung=Belegstelle
- Beckmann, M. (2012) *Diva Faustina: coinage and cult in Rome and the provinces*. New York: American Numismatic Society.
- Birley, Anth. (2000), *Marcus Aurelius*. London and New York: Routledge.
- Bury, J.B. (1893) *A History of Roman Empire from its Foundation to the death of Marcus Aurelius*, New York: Harper.
- Cancik, H. Schneider, H. (ed.) (2004) *Pharasmanes II. Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World*. vol. 5. Leiden-Boston: Brill.
- Cassius Dio (1914), *Historia Romana*. London; New York: Harvard University Press.
- Eck, W. (2013) *Die Fasti consulares der Regierungszeit des Antoninus Pius. Eine Bestandsaufnahme seit Géza Alföldys Konsulat und Senatorenstand. Studia Epigraphica in memoriam Géza Alföldy. Abhandlungen zur alten geschichte*. Band 61. Bonn: Rd. Rudolf Habelt GMBH.
- Historia Augusta*, (1921), Vol 1, Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- L. Masri (2016) *Rome, Diplomacy, and the Rituals of Empire. Historia 65*, 2016/3.
- Phiphia, N. (2019) *King Pacorus/Bakur of Lazi. Proceedings in Archaeology and History of Ancient and Medieval Black Sea Region*. №11. pp. 484-490
- Nesselhauf, N. (1958) *Ein neues Fragment der Fasten von Ostia. Athenaeum*. Vol. 36. Pavia.
- Smith, W. Wayte, W. Marindin, G.E. (ed) (1890) *Megales'ia, Megalensia, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London: John Murray. Available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:id=megalesia-cn>
- Wiedemann, Th. (1995) *Emperors and Gladiators*. London: Routledge.
- Lomouri, N. (1981), *Gruzino-Rimskie vzajmootnoshenija*. ch. 1. Politicheskije otnoshenija. Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta. [Georgian-Roman relations. Part 1. Political relations. Tbilisi: Tbilisi University Press]
- Jel'nickij, L. E. (1964) *O maloizuchennyh ili utrachennyh grecheskih i latinskih nadpisjah Zakavkaz'ja. Vestnik drevnej istorii (VDI)*. №2. Moskva: "Nauka". str. 134-148 [Elnitsky, L. E. (1964) *About the little-studied or lost Greek and Latin inscriptions of Transcaucasia. Bulletin of Ancient History (VDI)*. No. 2. Moscow: "Science". pp134-148]